

СЕКЦІЯ 11 МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.24:34

РАДІОАКТИВНІ РЕЧОВИНИ В МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОМУ РЕГУЛЮВАННІ

Бойків І.М., студентка
Інститут міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Статтю присвячено дослідженню стану міжнародно-правового регулювання відносин щодо радіоактивних речовин. Виділені актуальні проблемні аспекти та висвітлені шляхи їх вирішення через механізм міжнародного права.

Ключові слова: радіоактивні речовини, радіоактивні відходи, радіаційний тероризм, фізичний захист, транскордонне переміщення, ядерна та радіаційна шкода.

Статья посвящена исследованию состояния международно-правового регулирования отношений, касающихся радиоактивных веществ. Выделены актуальные проблемные аспекты и изложены пути их решений через механизм международного права.

Ключевые слова: радиоактивные вещества, радиоактивные отходы, радиационный терроризм, физическая защита, трансграничное перемещение, ядерный и радиационный ущерб.

Boikiv I.M. INTERNATIONAL LAW REGULATION OF RADIOACTIVE MATERIALS

This article analyzes international law regulation of relations concerning radioactive materials. The actual problematic aspects and ways of its solution by international law mechanism are explained in the article.

Key words: radioactive materials, radioactive waste, radioactive terrorism, physical protection, transboundary movement, nuclear and radioactive damages.

Постановка проблеми. В сучасну епоху інтенсифікації міжнародних відносин на зламі ХХ та ХХІ століть з'явилося чимало нових явищ глобального виміру, які потребують наукового дослідження та правового обґрунтування. Зважаючи на масштаби застосування ядерної енергетики та зростання обсягів промислового використання радіоактивних речовин, які несуть у собі загрозу для людства в цілому, комплексне дослідження останніх стає на порядку денному науки міжнародного права, що й зумовлює актуальність теми дослідження. Виникла потреба забезпечення універсального всебічного правового регулювання технічних аспектів використання радіоактивних матеріалів і приведення їх у відповідність до норм національних законодавств із метою запобігання їх незаконному обігу та використанню.

Ступінь розробленості проблеми. Питання міжнародно-правового регулювання радіологічних джерел енергії ще не були ґрунтовно досліджені, а в роботах як іноземних, так і вітчизняних науковців лише фрагментарно висвітлено деякі аспекти проблем даної сфери. Основними юристами-дослідниками радіоактивних речовин є: П.Н. Бірюков, О.О. Бондаренко, Р.Р. Габ-

дуліна, А.І. Іойриш, А. Сілео, С. Троманс, К.М. Шевцов та інші.

Метою даної статті є з'ясування особливостей міжнародно-правової регламентації радіоактивних речовин через призму висвітлення ключових аспектів їх використання й обігу в сучасній системі міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. В історії становлення правового регулювання ядерних та радіоактивних речовин можна простежити, що на початковому етапі, який припадає на першу половину ХХ ст., зважаючи на їх медичне та промислове використання, найбільша увага у правовому регулюванні зосереджувалась навколо захисту персоналу та безпечного поведіння у процесі здійснення професійної діяльності. Надалі у зв'язку з загостренням стану міжнародних відносин внаслідок Другої світової війни співпраця між державами у сфері використання ядерних та радіоактивних речовин не була актуальною, а тому настав період їх воєнного застосування відповідно до правових норм, які генерувались на внутрішньодержавному рівні. В післявоєнний період, навпаки, відбувалося поживлення міжнародної нормотворчості, що стосувалась питань мирного використання атома, фізичного захисту радіоактивних

речовин, регламентації відповідальності за шкоду, нанесену внаслідок використання ядерних та радіоактивних речовин. Надалі після численних аварій на АЕС із викидом величезних кількостей радіоактивних речовин актуалізувались проблеми захисту навколишнього середовища від негативного впливу радіації, питання захоронення радіоактивних відходів, а також проблеми торгівлі, транскордонного переміщення, незаконного обігу та боротьби із вчиненням злочинів із використанням ядерних та радіоактивних речовин, які зумовили прийняття відповідних конвенцій [1].

Зважаючи на відносну новизну використання явища радіоактивності та зосередження на рівні національних законодавств його регламентації на сучасному етапі розвитку міжнародного права існує потреба формування єдиного підходу до тлумачення поняття «радіоактивний матеріал (речовина)» та теоретичного правового розмежування радіоактивних та ядерних речовин, оскільки радіоактивні речовини – це речовини, що виділяють радіоактивне випромінювання і не належать до ядерних матеріалів, а в свою чергу, ядерні матеріали визначаються як матеріали, що містять або здатні відтворити ядерні речовини, що діляться [2, с. 211].

У рамках МАГАТЕ як радіоактивні визначаються ті речовини, які у зв'язку із властивістю їм радіоактивністю віднесені національним законом або регулюючим органом до числа об'єктів нормативного контролю [3, с. 121]. Хоча таке визначення й може претендувати на універсальність, зважаючи на авторитет МАГАТЕ в досліджуваній сфері, однак його недосконалість є очевидною як через відсилання до національних законодавств, так і через рекомендаційний характер акта, в якому таке визначення міститься.

Одним із ключових викликів сучасності в досліджуваній сфері є проблема захоронення радіоактивних відходів, основу правового вирішення якої становлять: Лондонська конвенція 1972 р. про запобігання забрудненню моря скиданням відходів та інших матеріалів [4, с. 33-36], Конвенція про ядерну безпеку 1994 р. [5] і Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами ООН 1997 р. [6]. Основною особливістю двох останніх є те, що на відміну від інших міжнародно-правових документів у них передбачена процедура міжнародного контролю: держави-учасниці зобов'язані подавати раз на три роки до МАГАТЕ національні доповіді про здійснену роботу. Вказані конвенції є результатом упровадження міжна-

родної політики високого рівня, оскільки вони доповнюють заходи міжнародного співробітництва вимогами посилити існуючі та запроваджувати нові внутрішньодержавні методи дій, спрямовані на попередження потенційних ризиків у сфері поводження з радіоактивними матеріалами та відходами.

Однак, окрім питання destinaції небезпечних відходів, зважаючи на високий рівень загрози, вкрай важливе значення має сам процес регламентації технічних деталей транспортування радіоактивних речовин. На думку А.І. Іойриша, технічні питання забезпечення безпеки, з якими зіткнулись окремі держави, мають багато спільного, а тому вони були обговорені в рамках МАГАТЕ, внаслідок чого в 1960 з'явилися «Правила безпечного перевезення радіоактивних матеріалів», що мають рекомендаційний характер і лягли в основу законодавств багатьох держав [7]. Даний документ можна вважати базовим, а тому в рамках МАГАТЕ зазначені Правила регулярно переглядаються та доповнюються з метою вдосконалення правових рамок перевезення радіоактивних речовин.

Реалізацію комплексного підходу в регулюванні міжнародних транспортувань радіоактивних речовин було здійснено Віденською конвенцією про фізичний захист ядерних матеріалів, відповідно до якої сторонами зобов'язуються вживати заходів щодо відповідного рівня безпеки ядерних та радіоактивних матеріалів на її території або під її юрисдикцією, а отримувач вантажу має надати гарантії фізичного захисту. Конвенція зобов'язує учасників консультуватися між собою щодо проектування, організації та вдосконалення систем фізичного захисту [8].

Міжнародне співтовариство глибоко занепокоєне проблемою радіаційного тероризму, а тому у 2005 році на універсальному рівні було прийнято Конвенцію про боротьбу з актами ядерного тероризму [9]. Вона зосереджує увагу на попередженні використання радіоактивних матеріалів для здійснення терористичних актів, містить детальний перелік дій осіб чи груп осіб, які вважаються злочинними. На держави-учасниці покладається обов'язок визначити в рамках національного законодавства акт ядерного та радіологічного тероризму як злочину, співпрацювати з іншими державами щодо попередження і розслідування таких протиправних дій, видачі злочинців, отримання доказів тощо. Також Конвенція утвердила принцип *aut dedere aut iudicare*, згідно із яким держава, на території якої опинився злочинець, зобов'язана або піддати таку особу кримінальному переслідуванню, або видати її іншій державі. Запов-

нивши правовий вакуум у сфері боротьби із радіаційним і ядерним тероризмом, Конвенція заклала необхідну юридичну основу успішної міжнародної боротьби за попередження та ліквідацію ядерного та радіаційного тероризму на глобальному рівні [10].

Основними міжнародними юридичними документами, що регулюють правовідносини, пов'язані із відшкодуванням ядерної і радіаційної шкоди, є Паризька конвенція про відповідальність перед третьою стороною у сфері ядерної енергетики, Брюссельська конвенція про відповідальність операторів ядерних суден 1962 та Віденська конвенція про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1997. Відповідно до положень згаданих конвенцій, ядерна шкода включає смерть, тілесне ушкодження і втрату майна чи нанесення шкоди майну, які виникають чи є результатом радіоактивних властивостей (чи комбінації радіоактивних властивостей із токсичними, вибуховими чи іншими небезпечними властивостями) ядерного палива, чи радіоактивних продуктів, чи відходів на ядерній установці, чи ядерного матеріалу, який поступає з такої установки, виробленого в ній, чи направлено на неї. Пред'являти вимоги про виплату компенсації можна не лише тоді, коли інцидент та шкода зумовлені радіоактивністю, а й коли такий інцидент має інше походження, однак він стає причиною нанесення радіаційної шкоди, і навпаки, – вимагати виплати компенсації можна й у випадку, коли аварія, зумовлена радіоактивними властивостями, стає причиною нанесення звичайної (не ядерної) шкоди [11].

Конвенція про додаткове відшкодування за ядерну шкоду 1997 року доповнює Конвенцію 1963 року, і посилює заходи щодо збільшення суми відшкодування. Вона передбачає створення спеціальних фондів для забезпечення виконання зобов'язань. Судове рішення про відшкодування шкоди визнається в повному обсязі на території всіх держав-учасниць Конвенції [12, с. 711-712].

Особливе значення також має строк позовної давності щодо відшкодування, і зважаючи на те, що фізичне ушкодження внаслідок шкідливого радіоактивного випромінювання може виявлятися тільки через деякий (інколи й досить тривалий) час, а з іншого боку існує складність у доказуванні факту, що радіаційні ушкодження викликані тим чи іншим джерелом, то конвенціями встановлюється коротший строк, у порівнянні із положеннями деліктного права, – всього у 10 років [13].

Міжнародно-правове регулювання комерційного обігу радіоактивних речовин

ускладнюється їх «подвійним» підпорядкуванням, оскільки, з одного боку, вони є повноцінним товаром, і можуть бути предметом міжнародних комерційних угод, а з іншого – такі операції стримуються в силу суверенітету держав, які взяли на себе обов'язки відповідно до чинних міжнародних договорів, не розповсюджувати ядерну зброю, вживати заходів для боротьби із радіаційним тероризмом, сприяти захисту навколишнього середовища тощо. Тому де-юре склався дозвільний порядок на комерційний обіг ядерних та радіоактивних матеріалів. Єдиного підходу в міжнародному праві поки що не вироблено.

Загалом держави в рамках національного законодавства самостійно регулюють правила здійснення торгових операцій, предметом яких є радіоактивні речовини, однак, відповідно до документів, прийнятих у рамках МАГАТЕ, держави-члени мають вживати заходів для запобігання їх незаконному обігу шляхом ліцензування та запровадження різного роду реєстрацій із метою здійснення контролю та інформування центральних органів державної влади. Такий стан речей відповідає Основним стандартам безпеки МАГАТЕ, в яких прописано, що будь-яка діяльність, пов'язана з обігом радіоактивних речовин, вважається законною тільки за належного доведення її до відома державної влади та/або отримання відповідного дозволу на таку діяльність з боку держави [3].

Якщо безпосередньо розглядати особливості імпорту та експорту радіоактивних речовин, то органи державної влади, які надали приватним особам дозвіл на здійснення такої діяльності, укладають угоди із стороною, що здійснює поставку, з метою підтвердження доведення до відома органів державної влади поставок. Однак така процедура не є універсальною. Влада держави-експортера може вимагати від особи, що здійснює експорт, не переміщати на територію отримувача без одержання відповідного дозволу з боку держави-отримувача продукту. Така ж процедура може бути запроваджена державами на здійснення транзиту. Однак поки що немає відповідного міжнародного договору, і регламентація здійснюється в рамках національного законодавства держав та на рівні дво- або багатосторонніх міжнародних договорів [14].

Ще одним із напрямків міжнародно-правової співпраці у сфері використання радіоактивних речовин є забезпечення радіаційної безпеки, який, на думку Бірюкова, найефективніше здійснюється в рамках МАГАТЕ через прийняття відповідних нормативних документів, головною метою котрих є підтримання радіаційного опромі-

нення від ядерних установок на оптимально досяжному низькому рівні як в процесі нормальної експлуатації такої установки, так і на випадок аварії, а також на забезпечення захисту від іонізуючого опромінення окремих осіб, їхнього потомства і людства в цілому. Дана система радіаційного захисту в рамках МАГАТЕ поєднує дві підсистеми: одна спрямована на захист окремих осіб, а інша – регламентує вимоги захисту при здійсненні експлуатації конкретного джерела іонізуючого опромінення [12, 704].

Особливість міжнародно-правових норм у сфері радіаційного захисту полягає в їхній комплексності, що потребує їх узгодження із нормами інших міжнародних організацій. Саме тому МАГАТЕ розробляє принципи забезпечення радіаційного захисту та механізми їхньої практичної реалізації спільно із Міжнародною комісією із радіологічного захисту та із Науковим комітетом ООН із впливу атомної радіації, Агентством з ядерної енергетики ОЕСР, ВООЗ, ФАО, ЮНЕП, МОП.

Незважаючи на вжиті в межах кордонів держав заходи із попередження забруднення, досвід попередніх років показує, що проблема радіоактивного забруднення довкілля є глобальною і не може бути вирішена державами самостійно, окремо одна від іншої. Її важливість підтверджується тим, що недопустимість радіоактивного забруднення навколишнього середовища є одним із принципів міжнародного права навколишнього середовища, які зафіксовані в «Проекті міжнародного пакту з навколишнього середовища і розвитку». Зазначений принцип поширює свою дію як на мирну, так і воєнну сфери застосування радіоактивних речовин [15].

Юридичний зміст принципу розкривається в Конвенції про допомогу на випадок ядерної аварії або радіаційної аварійної ситуації 1986 р., Конвенції про оперативне сповіщення про ядерну аварію 1986 р., Конвенції про ядерну безпеку 1994 р., Об'єднаній конвенції про безпеку поводження із відпрацьованим ядерним паливом та безпеку поводження із радіоактивними відходами і стандартах МАГАТЕ [16, с. 587]. Однак визнання вказаного права, як принципу міжнародного екологічного права, покладає на держави, які не є учасниками міжнародних договорів, що спрямовані на захист природних екосистем від забруднення радіоактивними речовинами, не руйнувати цілісність екосистеми як об'єкта такого договору та не підривати досягнення його цілей [17].

У контексті екології чи не найважливіше місце займає Конвенція про оперативне сповіщення про ядерну аварію, якою дер-

жава зобов'язується негайно сповістити (безпосередньо або через МАГАТЕ) ті держави, яким загрожує небезпека від такої аварії, а також Агентство про ядерну аварію, її характер, точний час та місце. Також держава оператора бере на себе обов'язок надавати державам безпосередньо або через агентство наявну інформацію з метою зведення до мінімуму негативних наслідків такої радіаційної катастрофи [18]. Конвенція закладає основу співпраці держав та МАГАТЕ, установлюючи конкретні правові механізми реалізації положень для досягнення зазначеної цілі.

Конвенція про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті встановлює вимоги сповіщення на етапі проектування певного виду небезпечної діяльності всіх сторін, яких може стосуватися планована діяльність із зазначеним характером, строків, можливого впливу на навколишнє середовище тощо [12].

Це далеко не повний перелік міжнародно-правових актів, прийнятих із метою вирішення проблеми радіоактивного забруднення навколишнього середовища, а тільки основні з них, які закладають базу для регулювання питання, актуальність якого не знижується, а навпаки, зростає. Оскільки екологічні проблеми виникають в силу будь-якого використання радіоактивних речовин, то практично всі згадані в статті документи прямо чи опосередковано мають на меті збереження довкілля і не нанесення йому радіаційної шкоди, або ж зведення до мінімуму останньої. Важливість проблеми підтверджується в намаганні закріпити норму про недопустимість радіоактивного забруднення на рівні принципу міжнародного екологічного права.

Висновки. На сьогоднішній день міжнародно-правове регулювання поводження із радіоактивними речовинами перебуває на етапі формування, оскільки проаналізовані в статті аспекти, нормативно забезпечені з точки зору міжнародного права, носять фрагментарний характер, а про приведення їх до єдиної системи говорити ще надто рано. Проведене дослідження свідчить, що основний масив норм, предметом регулювання яких є відносини, пов'язані із використанням і обігом радіоактивних матеріалів, належить до систем національного законодавства держав, а ті їх аспекти, щодо яких поки не вироблено відповідних норм, регулюються в контексті близьких до радіоактивних матеріалів – ядерних речовин. Однак, зважаючи на зростання ролі радіоактивних матеріалів, а також посилення загроз як для навколишнього середовища, так і для людини, їх використання у глобальному масштабі ставить як теоретиків,

так і практиків міжнародного права перед потребою подальшої розробки правових актів у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Габдулина Р.Р. Общая характеристика норм международного права об ответственности за преступления, связанные с радиоактивными веществами / Р.Р. Габдулина // Вестник Челябинского университета. Сер. 9 / Право. – 2003. – № 1. – С. 98-103.
2. Бринчук М.М. Экологическое право : учебник / М.М. Бринчук. – М. : Юрист, 2010. – 670 с.
3. Radiation protection and safety of radiation sources : international basic safety standards : general safety requirements. – Interim edition. – Vienna : International Atomic Energy Agency, 2011. – 303 p.
4. Довідник чинних міжнародних договорів України у сфері охорони довкілля / Кол. авт. : А.О. Андрусевич, Н.І. Андрусевич, З.Я. Козак – Львів. – 2009. – 203 с.
5. Конвенція про ядерну безпеку. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_023.
6. Об'єднана конвенція про безпеку поводження з відпрацьованим паливом та про безпеку поводження з радіоактивними відходами. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_335.
7. Иойрыш А.И. Регламентация перевозки радиоактивных материалов / А.И. Иойрыш // Правоведение. – 1969. – № 4. – С. 97-101.
8. Ха-Вин Фуонг. Физическая защита радиоактивных веществ при перевозке. Юридическая основа обеспечения безопасности / Ха-Вин Фуонг // Бюллетень МАГАТЭ. – 1985. – № 27 (1). – С. 24-27.
9. Міжнародна конвенція про боротьбу з актами ядерного тероризму. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_d68.
10. Томило О. Г. Предотвращение угроз ядерного терроризма – веление времени / О.Г. Томило, С.М. Иванов // Право и безопасность. – 2010. – № 3 (36). – С. 85-93.
11. Бомба для бедных: радиологическое оружие. // Доклад «Новый вызов после холодной войны». [Електронний ресурс] – Режим доступу : [http://svr.gov.ru/material/2-9-3.htm\(01.03.2015\)](http://svr.gov.ru/material/2-9-3.htm(01.03.2015)).
12. Международное право : учебник для вузов / П.Н. Бирюков. – 6-е изд., перераб. и доп. – М. : Издательство Юрайт, 2013. – 821 с. – Серия : Бакалавр. Углубленный курс.
13. Венская конвенция 1997 года о гражданской ответственности за ядерный ущерб и Конвенция 1997 года о дополнительном возмещении за ядерный ущерб. – 2004. – 124 с.
14. Prevention of the Inadvertent Movement and Illicit Trafficking of Radioactive Materials. – Interim edition. – Vienna: International Atomic Energy Agency, 2002. – 26 p.
15. Роль спеціальних принципів міжнародного права навколишнього середовища у забезпеченні реалізації його норм / М.А. Медведева // Международное право и международные отношения: XXI век (В честь 70-летия В.Н. Хонина) / под. ред. проф. А.В. Задорожного. К. : Фенікс, 2013. – С. 54-64.
16. Международное право : учебник / отв. ред. В.И. Кузнецов, Б.Р. Тузмухамедов. – 3-е изд., перераб. – М. : Норма : Инфра-М, 2010. – 720 с.
17. Ульянова Н.Н. Общий многосторонний договор и не участвующие в договоре государства // XXVII ежегодное собрание Советской ассоциации международного права, 1-3 февраля 1984 г. // Тезисы докладов. – М., – 1984. – 18 с.
18. Конвенция об оперативном оповещении о ядерной аварии. [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_026.